

UDK 91:379.822 (497.1) (049) = 863
UDC 91:379.822 (497.1) (049) = 20

EKSKURZIJA PO JUGOSLAVIJI - ANALIZA PROGRAMA IN PREDLOG PRIPRAVE

Anton Gosar*

1. Uvod

Prejel sem program desetdnevne ekskurzije po Jugoslaviji s prošnjo, da jo ocenim, podam navodila za pripravo učencev in vodstva nanjo in izpostavim nekatere organizacijske in tehnične rešitve za probleme, ki bi se lahko pojavili pri izvedbi ekskurzije. Zadana naloga bo najbrž po obsegu presegla število strani, ki jih za objavo člankov ponavadi ponuja Geografski obzornik, obenem pa tudi sposobnosti avtorja, ki je geograf (in ne umetnostni zgodovinar, arheolog ...) in le obdobje tudi turistični in pedagoški delavec. Zato nameravam večji del tega sestavka posvetiti pripravam na ekskurzije in terenska dela, glede na sposobnosti pa bom poskušal oceniti tudi program (in ne vsebine!) v tej številki Geografskega obzornika objavljene ekskurzije po Jugoslaviji. Omenjeno temelji na izkušnjah pridobljenih z delom s študenti (in ne učenci), pa tudi na vedenje o problematiki vodenja turističnih skupin, ki ga posredujem letno udeležencem tečaja za turistične vodnike.

Smoter ekskurzije po Jugoslaviji učencev enega od zadnjih dveh letnikov srednjih šol mora biti izobrazevalne narave. Bogatiti mora duha, dopolniti znanja o pokrajinski fizični in družbeni stvarnosti in poglobljati vedenja o različnih vsebinah življenja in dela ljudi. Priprava nanjo naj služi vzbujanju interesa sodelujočih za spoznanji, ki naj jim jih program ekskurzije obljublja. Od ustrezne in dobre priprave je odvisno, ali bo ekskurzija vseskozi na strokovni ravni in za vse ves čas zanimiva ali pa se bo izrodila v turistično potovanje oziroma niti v to ne. Poročila iz mnogih turističnih ustanov pričajo, da izostaja pri slabo pripravljenih ekskurzijah tudi najosnovnejši kulturni duh in se le-te sprevržejo v ponočevanja in pijančevanja. Zato niso redke ustanove, ki odklanjajo sprejem srednješolskih skupin. Vodje ekskurzij po Jugoslaviji morajo zato stremeti za dosego naslednjih ciljev:

- vcepiti učencem pravičen odnos do naše naravne in kulturne dediščine,
- spoznati in ceniti različnost naše geografske, historične in družbeno-kulturne stvarnosti,
- razvijati pozitiven in kritični odnos do obstoječih in ustvarjenih vrednot

* mag. geog., asistent, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, A škerčeva 12, glej izvleček na koncu Obzornika

- in dobrin,
 - opozoriti na potrebo po humanističnem in ekološko osveščeneu pogledu v prihodnost.

Če hočejo doseči vse te smotre, morajo uporabiti razpoložljive oziroma ustrezne metode in pripomočke, ustvariti razmišljujočo in ustvarjalno klimo pričakovanja in izvedbe in poudarjati kolektivno in posamično odgovornost za uspeh ali neuspeh ekskurzije. O pripravah na potovanje bomo govorili kasneje.

1. Uvod

Prejel sem program deseterdnevne ekskurzije po Jugoslaviji s prošnjo, da jo ocenim, poimenu navodila za pripravo učencev in vodstva nanjo in izpostavim nekatere organizacijske in tehnične rešitve za probleme, ki mi se lahko pojavijo pri izvedbi ekskurzije. Kladna naloga bo najprej po obzaru preselja število učitelj, ki jih za objave člankov ponavadi ponuja Geografski inštitut, in to obdobje tudi uradni in pedagoški delavec. Zato namenjamo večji del tega časavka posevni pripravi na ekskurzijo in tematski dela, glede na sposobnosti pa bom poskušal oceniti tudi program (in ne vsebine) v tej številki Geografskega inštituta objavljene ekskurzije po Jugoslaviji. Omenjeno temelji na izkušnjah pridobljenih v delu s študenti (in ne učenci), pa tudi na vedenju o pripravi in vodenju turističnih skupin, ki ga potrebujem jato udeležencem tečaja za turistične vodnike.

Šmoter ekskurzije po Jugoslaviji učencev enega od zadnjih dveh letnikov srednjih šol mora biti izobraževalna narava. Poletje mora biti, dopolniti znanja o pokrajinski fiziki in družbeni stvarnosti in popljalni vedenja o turistični vsebini življenja in dela ljudi. Priprava nanjo naj služi vzpajalni in terasni sobotni in za spoznanji, ki naj jim jih program ekskurzije objavlja. Od narave in dobre priprave je odvisno, ali po ekskurziji vsestokoli na strokovni ravni in za vse ves čas zanimiva ali pa se bo izrodila v turistično potovanje, kotroma ni v to ne. Potočila iz mnogih turističnih ustanov pričajo, da izostaja pri slabo pripravljeneh ekskurzijah tudi najosnovnejši kulturni duh in se le-te spretežejo v ponocnavanja in prijavčevanja. Zato niso redke ustanove, ki odklanjajo sprejem srednješolskih skupin.

- Vodje ekskurzij po Jugoslaviji morajo zato stremeti za doseg naslednjih ciljev:
- vcepiti učencem pravičen odnos do naše narave in kulturne dediščine,
  - spoznati in ceniti različnost naše geografske, historične in družbeno-kulturne stvarnosti,
  - razvijati pozitivni in kritični odnos do opredeljenih in nastvarjenih vrednot

* med. geod., asistent, Odbelak za geografsko filozofsko fakulteto, 61000 Ljubljana, A škrtčeva 12, glaj izvleček na koncu Obzornika

2. Ocena programa in izvedbe vzorca ekskurzije po Jugoslaviji

Učni načrt za ekskurzijo učencev po Jugoslaviji izpostavlja potrebo po spoznanju "naravnih, populacijskih, gospodarskih, zgodovinskih in kulturnih značilnosti" vsaj treh geografskih območij Jugoslavije - nižinskega, panonskega predela, gorate notranjosti Balkana in obmorskega, mediteranskega območja Jadrana. Predpisuje tudi ogled glavnega mesta naše države in vsaj enega republiškega središča.

V nadaljevanju priobčeni program desetdnevne ekskurzije po Jugoslaviji vse zastavljene vsebinske smotre zadovoljuje. Predvideva obisk Beograda, Zagreba, Skopja, Titograda in Sarajeva, obenem pa prvi in zadnji dan namenja (tudi) spoznavanju ravninskega in gričevnatega predela Panonske nižine, drugi, tretji ter šesti, sedmi in osmi dan pa notranjemu, goratemu območju Jugoslavije. Vmesni dnevi (četrti in peti dan) omogočajo spoznavanje jadranske obale. Po programu sodeč so sestavljalci predvideli prevoz z avtobusom. Avtobus naj bi postal "drugi dom" udeležencem ekskurzije, saj bodo v njem najmanj pedeset ur (preko 3000 kilometrov) ali kar četrť vsega časa oziroma polovico, če vzamemo v obzir le potovanje podnevi. Napornost potovanja napoveduje že program. Avtobusne vožnje bodo v povprečju dolge okrog pet do šest ur dnevno, pri čemer program predvideva štirikrat celo preko 400 kilometrov dolge odseke poti oziroma, glede na kvaliteto cestišča, tudi dvanajsturne in dolgotrajnejše vožnje.

Bogastvo vsebinskega programa se zato tudi v tem primeru sooča s problemom in zmožnostjo animacije učencev za dojetanje razlage vsebin na dolgih potovalnih odsekih. Medtem ko jih na začetku potovanja še lahko pritegnemo k sodelovanju tudi med daljšimi in nepretrganimi vožnjami v avtobusu, se kasneje sposobnost in volja po spoznavanju oziroma želja po vedenju sprevrže v svoje nasprotje: nezainteresiranost in utrujenost. Prevlado apatije prekinja obdobje (eventualna) samovšečnost - izražena ponavadi v kasnejših izjavah: "Bil sem tudi na Ohridu" ali "Ogledal sem si tudi Hišo cvetja", ki pa vsebinskega ozadja oziroma poglobljenega vedenja in znanja ne vsebujejo. Zato se zdi bolj umestno zadnje dneve (2-3 dni) nameniti območjem, kjer so drugi motivi, denimo rekreacija in sprostitvev, lahko vzporeden element vsebinsko zastavljenemu cilju ekskurzije. Izhajajoč iz teh spoznanj bi avtor tega zapisa smer predvidene poti obrnil in pričel potovanje z daljšimi odseki poti ter jih zaključil s krajšimi in sproščujočimi.

Seveda pa se zastavlja vprašanje smiselnosti desetdnevnega strokovno intenzivnega potovanja brez enega samega dneva počitka. Obenem je vprašljivo financiranje avtobusnega prevoza od izhodiščne do (iste) končne postaje ekskurzije. In končno je tu še pomislek, ali ne bi bilo pedagoško ustrezneje predvideno desetdnevno ekskurzijo preoblikovati v dve, pet- ali sedemdnevne ekskurzije z različnima strokovnima vsebinama. Prva bi lahko zajela

kraje in območja, tesneje povezane s Slovenijo (gravitacijsko, zgodovinsko, geografsko), druga pa bi predstavila manj znano podobo Jugoslavije. V prvem primeru bi lahko zajeli jugoslovanski prostor med Istro, Sarajevom in Beogradom, v drugem pa območja osrednje in jugovzhodne Jugoslavije. Medtem ko bi se v bližnja sosednja območja lahko popeljali izključno z avtobusom, bi ekskurzijo v bolj oddaljene predele Jugoslavije morali planirati kombinirano z različnimi prevoznimi sredstvi, ki bi omogočila nočni prevoz (ležalniki na vlaku, kabine na ladji) ali hitro jutranjo dostavo (letalo). Skupine učencev sodelujejo rednih in izrednih popustov pri vseh naštetih prevozih. V izhodiščnem kraju (derimo: Skopju, Sarajevu, Dubrovniku) naj bi najeli avtobus, ki bi nas popeljal po načrtani poti ekskurzije.

Ogledi, predvideni v programu, so mnogoštevilni. Dejansko pokrivajo vse spektre strokovno interdisciplinarno zastavljene ekskurzije. Žal pa moramo ugotoviti, da so z izjemo naštevanja krajev geografske vsebine, ki bi jim bilo potrebno posvetiti pozornost, v glavnem izostale. Obenem se zdi program ogledov arhitektonsko-zgodovinskih spomenikov tako bogat in mestoma "turističen", da bi za poglobljeno spoznavanje manj znanih, a toliko bolj zanimivih geografskih in etnoloških posebnosti ter posebnosti današnje dobe ne ostalo veliko časa. V programu ogledov bi zato poleg ostalega morali napovedati eksemplaričen primer podobe neke regije (na primeru zaokroženega območja, vasi, družbene skupnosti ali delovne organizacije) in posvetiti več pozornosti nekaterim edinstvenim naravogeografskim elementom na mikro in makroravni.

Večje učenčevo zanimanje bo vzbudila dnevno zaokrožena problematika - vsebina, s katero ga bomo nameravali seznanjati preko celega dne oziroma se vanjo poglobiti. Zato je zaželeno že v programu ogledov predvideti le ogled, ki podpirajo temeljno tezo tistega dne in katerih vsebino nameravamo podrobneje obdelati in jo postaviti v širši kontekst naravnega in družbenega razvoja nekega območja. Poizkušajmo vsakemu dnevu ekskurzije dati delovni naslov in temu prilagoditi večje število ogledov znamenitosti kraja, območja ali potovalnega odseka. V tem primeru lahko nekatere ogledde, ki jih priporočajo turistični vodniki, izpustimo, dodamo pa svoje ali pa nekaterim priporočenim posvetimo večjo pozornost. V primeru, da prečkamo več zanimivih regij, ki jim skupnega imenovalca ne moremo ali ne znamo dati, lahko prilagodimo temeljno vsebino tistega dne dopoldanskemu ali popoldanskemu programu. Izogibajmo se nenačelnemu, splošnemu in nepovezanemu razkazovanju posameznih znamenitosti ("pell mell") oziroma drobljenju tematik. V načelu naj ima vsak dan poleg navedb krajev, skozi katere se nameravamo peljati, že v programu določeno ustrezno temeljno vsebino in (v oklepaju ali za dvopičjem) našteje glavne znamenitosti, ki jih nameravamo obiskati in ki podpirajo zastavljen delovni naslov. Dnevo brez programa ali takih, na katerih bi se le vozili, ne sme biti! Izjemo predstavljajo lahko le taki, katerim smo namenili rekreacijsko ali sprostitveno vsebino.

Na primeru programa priobčene ekskurzije lahko izbiramo med naslednjimi pretežno geografsko obarvanimi dnevnimi delovnimi naslovi (možni pa so seveda še drugi, predvsem če v ospredje ne postavljamo družbeno geografsko):

1. "Narodnostna sestava Jugoslavije ter zgodovinska pogojenost SFRJ";
"Tradicionalnost in progresivnost v sodobni Jugoslaviji";
2. "Urbani razvoj Sarajeva: od srednjeveškega k mestu olimpijskih iger";
3. "Reka, vir življenja - hercegovski kras in neretvanska dolina";
4. "Turistični dejavniki jadranske obale", "Privlačnost naravne in kulturne dediščine Jadrana";
5. "Naravne katastrofe in politične spremembe na Balkanu";
6. "Brezpotja Črne gore: zaščita naravne dediščine";
7. "Kosovo - naravna in populacijska zakladnica", "Problematika avtohtonosti, alohtonosti, manjšin v Jugoslaviji";
8. "Antična preteklost in moderna sedanjost", "Skopje - japonsko mesto na osmanskih tleh";
9. "Industrijski giganti v unalni pokrajini: primer Crvene zastave", "Zastava južноеvropskega panslavizma";
10. "Beograd - naše glavno mesto?"

Delovni naslovi so lahko primerani za v oklepaju navedene dni ekskurzije. Iz predlogov je videti, da bi mnoge znamenitosti, navedene v programu ogledov lahko črtali. S tem bi ekskurzijo razbremenili balasta vsebinske narave in pridobili na času. Bolj bi se lahko posvetili obravnavanju osrednjih problemov, ki bi jih potem osvetlili z geografskega, zgodovinskega, političnega, sociološkega in drugih vidikov. Pri vsem tem pa ne bi pozabili na spomenike, posebnosti, znamenitosti, ki bi omenjeno vsebino ob poti potrjevali. Primerov za tako vsebinsko selekcijo ali eventualno dopolnitev najbrž ni treba posebej navajati. Omenimo le, da če se bomo prvega dne denimo odločili za enega od obeh predlaganih naslovov, najverjetneje ne bi bilo umestno posvetiti pretirano pozornost Kozari, Banja Luki, Plivskim jezerom in Zenici, saj bomo sorodne vsebine - predvsem pa rdečo nit naslova lahko sledili v Jasenovcu, Jajcu in Travniku ...

Obenem bi kazalo program dopolniti z obiski v tipičnih naseljih ob poti. Tu bi na primeru poljske razdelitve in rabe, izgleda kraja ter ekonomske dejavnosti prebivalstva (v sodelovanju z domačini) lahko ugotavljali dejanski življenjski utrip podeželja: denimo v panonski nižini, na "goratem Balkanu", v Primorju ... Umestno se zdi predlagati tudi obisk enega ali več industrijskih ali kmetijskih obratov. V naslovu smo že nakazali možnosti za obisk dela proizvodnje Crvene zastave, sliko delovnega procesa in delo pa lahko učencem prikažemo tudi pri obisku enega od agroindustrijskih obratov Hepok-a ali Povardarja. Kot že omenjeno, vsakršen stik z domačini, predvsem strokovnjaki, učitelji in družbenopolitičnimi delavci lahko le popestri podobo, ki jo o pokrajini in območju učenici pridobe.

Za konec še nekaj kratkih pripomb. Vožnja petega dne iz Kotorja v Cetinje

po stari cesti na Lovćen je panoramsko neprekosljiva, a časovno najmanj trikrat tako dolga (zaradi ozke ceste, ki otežkoča srečanja vozil) kot krožna vožnja mimo Budve v Cetinje. Poti iz Prizrena v Tetovo preko Šar planine ne poznam dovolj dobro, da bi jo lahko priporočil. Zdi pa se, da bi bila kljub daljši vožnji podoba Kosova pravšnja, če bi se že v Peći ali v Prizrenu odpravili proti Prištini in Kosovemu polju ter nato mimo Škopja proti Ohridu. Vsebinsko potovanje ne bi izgubljalo na vrednosti, če bi sledili pri tem nanovo načrtani cesti mimo Kičeva, ki nas lahko v dveh urah pripelje na obale Ohridskega jezera. Varianto, ki jo navaja program šestega dne in ki predvideva vožnjo preko prelaza Čakor v Peć in Rožaj, ne gre upoštevati, saj bi se za prenočevanje vračali, obenem pa je lahko vožnja po makadamski cesti čez Čakor sčasoma, ko čar "brezpotij" mine, utrujajoča. Rožaj in Peć nudita enako dobre možnosti prenočevanja.

V podrobnejšo analizo opisa posameznih odsekov poti se ne morem spuščati. Prvi vtis pa je, da je ustrezno opravljeno delo. Avtor podaja najprej splošen oris pokrajine, nato pa le-tega dopolni z značilnostmi posameznih lokacij (krajev, spomenikov itd.).

Pohvale vredni so nekateri statistični podatki, ki bi jih bilo treba po možnosti aktualizirati, nekatere pa, skladno s tematiko dneva, dodati. Slovarček predvsem arabsko-turških nazivov, bi kazalo dopolniti še z nekaterimi značilnimi, a manj znanimi geografskimi izrazi. Dobro bi bilo razmisliti tudi o večjem številu načrtov mest in karti z vrisanimi dnevnimi turami poti. Vse to pa posega že v vsebino priprav na ekskurzijo.

Za konec še nekaj kratkih pripomb. Vožnja preda dne iz Korotja v Cetinje

3. Priprava ekskurzije po Jugoslaviji

Didaktično-metodološka navodila za uresničevanje ekskurzije posebej poudarjajo potrebo po temeljiti, raznovrstni in vsebinsko bogati pripravi na ekskurzijo. V njej naj sodelujejo učitelji in učenci. Posamezne sklope priprav naj opravijo učenci sami. Vodja priprav naj bo učitelj, ki uči v razredu. Priprave mora opraviti tako, da vanje vključi pomembne vsebinske smotre predmetov, ki jih učenci poslušajo. Predvideno problematiko (po dnevih ekskurzije različne teme) naj osvetli iz biološkega, historičnega, narodopisnega, umetnostno-zgodovinskega in družbenega vidika. Geografi so zaradi sintetične in kompleksne stroke poklicani, da dajo pripravam vseobsežen, zaokrožen vsebinski značaj.

Izvedba ekskurzije mora temeljiti na širih temeljnih sestavinah, ki naj jih opravijo učitelji in učenci na šoli (priprava, sinteza) ali na potovanju. To so:

- organizacijsko-tehnična priprava,
- poglobljena vsebinska priprava,
- izvedba programa ekskurzije,
- analitični pregled in zaključek ekskurzije.

V okviru organizacijsko-tehnične priprave sestavimo okvirni program ekskurzije, poskrbimo za prevoz, prehrano in prenočevanje v času ekskurzije, opravimo predračun in poiščemo ali predvidimo finančno kritje zanj, zastavimo program priprav in zadolžitev učencev, prihranimo osnovno literaturo in karte, določimo obvezne sestavine in dela učencev na ekskurziji, dogovorimo se o obliki preverjanja znanja povezanega z vsebinami ekskurzije. V okviru vsebinske priprave najprej na osnovi programa ekskurzije opredelimo pomembnejše smotre ekskurzije (odvisno od območja in potovanja, dnevnega programa in problematike, sklopov predmetov, ki naj zastavljeno programsko vsebo osvetle), določimo poročevalce po parcialnih tematikah in predmetih, predvidimo sintetično poročilo o problemu. Izvedba ekskurzije je v rokah učitelja, ki opravlja nadzor nad posameznimi zadolžitvami in obenem vskoči z razlago in rešitvijo problema, če je to potrebno. Ker je zaželeno, da pri izvedbi sodelujejo tudi učenci, določi vodnike po poti, razlagalce posameznih zaokroženih vsebinskih sklopov (po predmetih ali problematiki) na terenu, osebe, odgovorne za tehnično izvedbo (fotografiranje, protokol, red), itd. Izhaja iz predpostavke, da mora biti posameznik ves čas ekskurzije angažiran ali zainteresiran. Zaključek oziroma sintetično analizo opravi učitelj po ekskurziji prednostno sam (vsebinski smotri ekskurzije), v diskusiji z učenci pa naj spodbudi razmišljanja, ki ocenjujejo uspeh ekskurzije iz pedagoškega, vsebinskega in organizacijskega vidika. Predloge za ustrežnejšo izvedbo (naslednjih) ekskurzij po Jugoslaviji posreduje matični ustanovi in kolegom v stroki ob znanstvenih, pedagoških oziroma strokovnih srečanjih.

3.1. Organizacijsko-tehnična priprava

Program e ekskurzije sestavi učitelj, ki bo izpeljal priprave in spremljal oziroma vodil ekskurzijo. V primeru, da bo več učiteljev sodelovalo pri izvedbi ekskurzije, se medsebojno posvetujejo že pri pripravi programa, predvsem pa se dogovore o izvedbi priprav in odgovornosti na potovanju. Suge stije in pomoč drugega strokovnega kadra je zaželjena, v kolikor kdo ne vsiljuje svojih pogledov kot edino zveličavnih. Ekskurzija mora biti že v programu tako zastavljena, da bo "nosila podpis" izvajalca in zadovoljila osrednje interese učencev, ki se bodo ekskurzije udeležili. O smiselno zastavljenem programu smo spregovorili že v predhodnem poglavju. Ponovimo le, da mora učitelj pri sestavljanju tega izhajati iz vedenja učencev ter pripraviti vsebinsko bogato in pestro ekskurzijo, ki bo upoštevala smotre, podane v učnem načrtu. Nenazadnje naj upošteva tudi omejeno dojemljivost človeka na dolgih, zaporednih in utrujajočih vožnjah. Sprostitutveni dan ali del dneva, ki ni nujno namenjen le zabavi oziroma rekreaciji, lahko poživi napovedujočo se apatijo. Posebno po četrtem ali petem dnevu intenzivnega strokovnega dela na ekskurziji se zna omenjeni vložek še kako obrestovati. Lahko je to obisk v tovarni, ki se lahko konča z družabnim srečanjem z mladino kraja ali delovne organizacije, lahko je to povsem prosto popoldne, namenjeno individualnim interesom (ki pa naj jih sugeriramo: ogled galerije, vožnja z barko ...), lahko pa je to tudi sproščujoča interna zabava z družabnimi igrami itd.

Organizacijsko-tehnično pripravo oziroma rezervacije gostinsko-turističnih uslug lahko na osnovi lastne zasnove vsebinskega programa (z vsaj v grobem zarisanimi odseki in smermi poti) prepustimo potovalni agenciji. Lahko pa to zamudno, odgovorno in utrujajoče delo (tel. pogovori, dopisi) opravi vodja ekskurzije sam ali verziran sodelavec. Vendar ni zagotovo, da bo ekskurzija v lastni organizaciji cenejša. Turistična podjetja imajo pri prevoznih in prenočitvenih ustanovah dogovorjene nižje cene prevoznih storitev (zaradi pogostejšega naročanja prevozov) in kontingente postelj, ki jih prodajajo pod uradno znanimi cenami prenočišč. Umestno pa je poprositi za predračun ekskurzije pri zasebni in družbeni potovalni agenciji, se pozanimati za cene prevozov privatnih in družbenih avtobusnih prevoznikov ter v ključnih hotelih na poti povprašati po cenah prenočišč z zajtrkom oziroma polpenzionov. S tem bo lažja odločitev, po kateri poti naj bi izvedli rezervacijo gostinsko-turističnih storitev. Vrsta krajev v Jugoslaviji ima mladinske počitniške domove s poceni prenočišči; nekateri domovi so ustrezno vzdrževani, drugi zopet ne.

Vprašanje financ zna biti ključno vprašanje pri organiziranju omenjene ekskurzije. Obdobjo so ob ustreznem potrdilu tudi v Sloveniji odobraval ob skupinskem še dodaten popust za skupine učencev na strokovnem potovanju. Popusti so veljali za vsa prevozna sredstva. Del stroškov lahko privarčujemo tudi s planiranjem prve ali zadnje relacije nočnega potovanja (v ležalniku, v ladij-

ski kabini), s čemer stroške prenočevanja za tisti dan deloma lahko izničimo. Vendar bo kljub vsemu že predračun ekskurzije verjetno pokazal, da šola ne razpolaga s sredstvi za kritje stroškov ekskurzije. Sofinansiranje učencev je lahko opravičljivo, če s temi sredstvi predvidimo pokritje stroškov prehrane (kajti prehranjevali bi se morali tudi doma), sofinansiranje, ki bi to vsoto preseгло, pa mora temeljiti na zasebnem interesu in prištan-ku ter ne more biti predmet obveznega kritja stroškov ekskurzije. V tem primeru ekskurzija ne more biti obvezna sestavina učno-vzgojnega procesa, temveč le svobodno odločanje učencev in njihovih staršev zanjo. Zato je še kako pomembno pripraviti vsebinsko bogato ekskurzijo, navdušiti zanjo učence in podpora zanjo poiskati pri starših, pa tudi pri ustreznih občinskih forumih. Seveda so pa še druga pota za sofinasiranje ekskurzije (pleši, srečolov, pokroviteljstvo ...).

Program priprav naj zajema v celoti najmanj toliko učnih ur, kot je predvideno število dni ekskurzije. Organizacijsko-tehnična vprašanja, dogovore in napotila opravimo izven omenjene kvote ur, v urah priprav obravnavamo le vsebinsko zaokrožene teme. Skupine učencev naj iz različnih zornih kotov vsako uro osvetlijo problematiko enega od območij, skozi katerega se bodo vsi skupaj popeljali. V pripravah naj aktivno sodelujejo vsi učenci. Po možnosti naj si izberejo teme, ki bodo sovpadale z njihovimi interesi in konjički. Uvodno predstavitev o posameznem dnevu ekskurzije (predstavitvev problematike ali pokrajine) opravi učitelj. Obenem skrbi tudi za "vezno tkivo" med posameznimi prispevki učencev. Učitelj seveda že poprej pripravi listo tem (naslovi referatov), ki jih naj učenci predstavijo. Lista naj ne bo dokončna, omogoča naj prosto izbiro oziroma dopolnitev glede na interes posameznih študentov. Podani naslovi lahko zajamejo oziroma napotijo učenca v obnovo posameznega literarnega dela (npr. Andričevih spominov), lahko pa so le orientacijski oziroma problemsko zasnovani, pri čemer naj učenci iz dveh ali več strokovnih člankov poizkušajo odgovoriti na dilemo, zastavljeno v naslovu. V obeh primerih mora učitelj navesti točne podatke o obsegu in vrsti literature (naslov, stran), ki naj jo učenec uporablja. Sprejme naj tudi sugestije učencev, vendar naj pazi, da bo vsak njihov samostojno izbrani prispevek sovpadal vsaj z eno izmed obravnavanih vsebin. Na osnovi statističnih podatkov lahko učenci v okviru priprav izdelajo tudi tematske karte (denimo: nacionalna sestava prebivalstva po občinah ...).

V okviru vsebinskih priprav napotimo učence tudi k osnovni literaturi, ki obravnava Jugoslavijo in njene republike. V ta namen izdelata učitelj (v okviru zadolžitvev pri pripravah ali pa eden od učencev bibliografijo glavnih strokovnih (geografskih, zgodovinskih ...) del, ki obravnavajo ozemlja, po katerih bo ekskurzija potekala. Pri omenjenem naštevanju del ostanimo le pri pomembnejših in kompleksnih, opustimo naštevanje parcialnih in ozko strokovnih. V seznam vključimo tudi turistične vodnike, ni pa odveč

omeniti pomembnejše statistične publikacije (npr. Statistični godišnjak), ki posamezniku lahko postrežejo z aktualnimi podatki. Učence opozorimo tudi na kartografska dela in atlase, ki obravnavajo ozemlje posamezne republike ali Jugoslavije (npr. Veliki geografski atlas Jugoslavije). Zaželjeno je, da ima vsak učenec že na pripravah ob sebi karto Jugoslavije, na katero vrisuje odsek poti ekskurzije, ki so ga v uri priprav obravnavali. To naj bo posebna karta, ki naj služi le temu namenu. Obvezno naj jo vzame na pot.

Pri organizacijsko-tehnični izvedbi programa priprav mora vodstvo ekskurzije opozoriti učence na roke, v okviru katerih morajo biti priprave izpeljane. Še posebej jih opozorimo na to, da priprave ne bodo mogle biti uspešno izpeljane, če posamezniki ne bodo pripravili svojih poročil za dneve in ure, v okviru katerih naj bi določeno problematiko obravnavali. Ob zaključku priprav se dogovorimo o vzporednih obveznostih in odgovornostih na ekskurziji: izberemo "fotografa", določimo, kdo bo skrbel za prehranjevanje, izberemo učence, ki bodo vodili protokol ekskurzije. Zapisovanje pomembnejših zapažanj naj bo obvezno za vsakega udeleženca ekskurzije. Vsakdo naj vodi svoj lasni ekskurzijski dnevnik, določeni posamezniki pa naj se izmenjavajo (dnevno ali dopoldan in popoldan) pri pisanju ekskurzijskega protokola. Ta naj ob zaključku preraste v razredno publikacijo, ki ji priložimo slike s potovanja. Vsak udeleženec naj prejme eno. Ni odveč že na pripravah omeniti tiste strokovne vsebine, obravnavane v pripravah in na ekskurziji, ki bodo sestavni del zaključnega preverjanja znanja pri posameznih predmetih. Na ta način poudarimo vlogo ekskurzije kot obvezne sestavine učno-vzgojnega procesa.

3.2. Vsebinska priprava

Opredelitev učnovzgojnih smotrov ekskurzije je najpomembnejša sestavina priprave na ekskurzijo po Jugoslaviji. Omenili smo že učno-vzgojne smotre, ki jih predvideva učni program, v oceni v tem zvezku objavljenega programa ekskurzije pa smo navedli tudi nekatere teme, ki sovpadajo s posameznimi potnimi odseki. Učitelj mora načeloma opredeliti dvoje temeljnih učno-vzgojnih smotrov: splošnega (namen ekskurzije) in parcialnega (težišča ob posameznih dneh). Poglobljen študij literature mu bo omogočil izbrati tiste probleme s poti, ki bodo sodobni, splošni in zanimivi. Opredeli naj najprej predvsem aktualen učno-vzgojni smoter za celoten potek ekskurzije (denimo: problematika družbenogospodarskih disparitet med severom in jugom), nato pa naj poizkuša v ta kontekst postaviti parcialne tematike, navezujoče se na dnevno prevoženo vrsto potovanja in predvidene ogleda. Zastavitev vsebinskega programa v tej smeri bo učitelju olajšala priprave (prispevki učencev) in pri vodenju ekskurzije omogočila navezavo vidnih, v prostoru zaznavnih elementov, na vedenja o procesih in problemih, obravnavanih v pripravah in sovpadajočih s splošnim in

parcialnim ciljem ekskurzije. Učitelju je pri vsebinski zasnovi ekskurzije lahko v pomoč kolega v stroki ali predavatelj drugega predmeta, posebno še, če se vsebinsko težišče posameznega dne oddaljuje od vsebin, ki jim je vodja ekskurzije dorasel. Priporočljivo pa je nekatere pomembne, vendar ne ključne tematike ekskurzije povsem prepustiti tako v pripravi kot izvedbi kolegu-strokovnjaku ali pa za predstavitve navdušiti skupino ali posameznega učenca, ki ga ta vsebina veseli. Posebno zaželeno je vključevanje učencev z zaokroženimi prispevki pri ogledu posameznih znamenitosti: ob spomeniku pomembnega moža lahko zvmemo nekaj o njegovem življenju in delu, na železniški postaji zvmemo lahko nekaj o razvoju železnic, v srednjeveškem središču pa se lahko ustavimo, da bi slišali nekaj o tem, kako so svojočas tu živeli in delali ... Na take predstavitve se učenci pripravijo doma.

Posebno pozornost moramo nameniti še vsakodnevnemu in zaključnemu sintetičnemu pregledu problemov in dogodkov na ekskurziji. Učitelj naj se na vsakodnevno analizo pripravi že doma, uredi šablono, ki mu bo pri tem pomagala, predvsem pa naj predvidi, kako bo dnevne vtise ob koncu vsakega dne ekskurzije povezal z vsebinami, ki so jih učenci prispevali v pripravah. S tem bo pritegnil učenčevo zanimanje, uredil pa mu bo tudi bežne in parcialne vtise v kompleksno celoto.

3.3. Izvedba ekskurzije

Sama izvedba ekskurzije je povezana z organizacijskimi in vsebinskimi problemi in prijemi. Osnovno pravilo v organizacijskem smislu je točnost, v vsebinskem pa enostavnost. Vsak udeleženec ekskurzije mora vedno imeti ob sebi podroben program potovanja z naslovi prenočišč in drugih ustanov, v katerih se namerava ekskurzija zaustaviti. Po možnosti razdelimo program po časovnih enotah (dnevi, ure) oziroma opredelimo in že vnaprej vpišemo v program odhode s predvidenih "postaj" ekskurzije. Tako zastavljenega programa se poizkušajmo vsi držati! Še nekaj tovrstnih temeljnih napotkov: pri izstopu iz prevoznega sredstva (avtobusa, vlaka ...) vodja potovanja nikoli ne sme pozabiti napovedati ure in kraja, ko se bodo udeleženci ponovno srečali oziroma vstopili v prevozno sredstvo; vnaprej se udeleženci dogovore, kako se bodo razmestili po sobah v ustanovah, kjer bodo prenočevali, zato v ta namen pripravijo seznam ("rooming listo"); dogovorijo se tudi, kako ukrepati v nepredvidljivih situacijah. Da bi posamezniki ne zašli, razmnože načrte mest, v katerih se nameravajo ustaviti. Pomembno je že pred izvedbo predočiti cilje ekskurzije in napovedati eliminacijo interesov posameznikov v korist interesov skupine in vzgojno-izobraževalnih smotrov. Pledirati je treba za strpnost in razumevanje, kajti dolge vožnje in bivanje daleč od doma in domačih lahko načnejo potrežljivost posameznikov.

V vsebinskem pogledu morajo biti razlage jasne in enostavne. V ta namen

pripravi učitelj interni vodnik ekskurzije o težah, ki naj služijo prednostno le njemu pri razlagi na poti. Za posamezne odseke poti lahko določi vodnike in razlagalce učence, vendar naj bo to bolj izjema kot pravilo. Le v primeru, da posamezniki dobro poznajo določeno območje (starši imajo tam vikend, tam pogosto preživljajo počitnice ...), jih angažirajmo. Raje nekatere učence spodbudimo, da skladno z lastnimi interesi pripravijo na določenih mestih aktualne, kratke in zanimive priložnostne razlage (denimo o jugoslovanskem pomorstvu, o bitki na Neretvi ...). Vse te razlage naj bodo kratke, strnjena pa naj bodo tudi izvajanja učitelja - nosilca razlage na poti. V času večje dojemljivosti učencev (ponavadi dopoldne) je razlaga lahko daljša in poglobljena, v popoldanskem času pa naj se prednostno osredotoči na objekte in pokrajino ob poti. Na to "panoramsko kuli so" mora znati učitelj navezati večji del svojih izvajanj.

Na vsem začetku potovanja je vsekakor potrebno izpostaviti osebnost učitelja kot nosilca vsebinske razlage in odgovornega za uspeh ekskurzije. Nikoli ne bi smeli imeti udeleženci ekskurzije občutka, da učitelju - vodji ekskurzije - kontrola nad programom in organizacijo (t.j. vsebino in izvedbo) ekskurzije polzi iz rok. Za vsako akcijo mora poznati mero in ob pravem času tempirati ustrezne vzgojne in učnovzgojne metode. Nad izvedbo ekskurzije mora venomer ohraniti pregled oziroma jo usmerjati. Biti mora dokončni razsodnik v primeru, da bi se bilo potrebno o čem odločiti. Biti mora osebnost! Ta pa je seveda tudi prijatelj, zaščitnik, pomočnik ...

3.4. Zaključek potovanja

Kljub že podani učiteljevi analizi ekskurzije zadnjega dne potovanja naj se učenci in učitelj pripravijo za sintetično učno uro, ki jo bodo izvedli ob pošetku v šolskem razredu. Planirajo naj jo nekaj dni po ekskurziji, ko bodo vtisi že urejeni, tekst protokola ekskurzije pripravljen, filmski material v razvit in urejen ter fotografije na panojih razstavljene za ogled. Namen te učne ure je obnoviti pomembnejše vtise in jih učencem prikazati v taki luči, da jih bodo še dolgo ohranili v spominu. Temu namenu naj služi tudi ustrezna publikacija, za katero naj bo odgovoren team učencev, ki mu morajo učitelji z nasveti in eventualno tudi materialno pomočjo (papir, razmnoževalni aparat), stati ob strani.

Drugi cilj učne ure, ki naj bi v glavnem sintetizirala doživetja na ekskurziji, pa naj bi opredelil uspešnost ali neuspešnost izvedbe in poteka ekskurzije. Osnovne misli, pohvale in kritiko naj najprej izrečejo učenci. Njihove misli naj učitelj poizkuša kanalizirati: povedo naj, kakšne so se jim zdele pedagoške metode, uporabljene pri pripravah in izvedbi ekskurzije, orišejo naj dobre in slabo zastavljene učno-vzgojne smotre (koliko so se na ekskurziji naučili in kaj spoznali), sugerirajo naj boljše prijeme v organizaciji in izvedbi ekskurzije. Poizkušajmo se izogniti iskanju krivca za eventualni

delni neuspeh, temveč raje iščimo v tej diskusiji poti za boljšo izpeljavo naslednje ekscurzije. Osebna prizadetost učitelja v primeru kritike s strani učencev ni na mestu, bolje je opozoriti na lasten trud in izgovarjanje želji, da bi ekscurzija uspela. Za to zadnjo uro, namenjeno ekscurziji, mora zato učitelj še posebej pripraviti. Pred ekscurzijo že lahko predvidi hibe v organizaciji in izvedbi in jih poizkuša na poti omiliti, da ne bi stale osrednja tema kritik v tej učni uri. Predvsem pa mora lastno pripravo na to učno uro zastaviti na način, da bo razpravljanje o uspešnosti ekscurzije obrodilo sadove: papotila za izvedbo prihodnjih tovrstnih ekscurzij.

1. dan: Sarajevo (temeljki muzeji, Elhamerija, Muzej mlade Bosne, Prater, obisk muzeja, obisk Muzeja Seta, Gazi Husrevbegova knjižnica, Narodni muzej, koncertna dvorana, prizorišča olimpijskih iger)
2. dan: Čapljina - Jablanica (most na Neretvi) - Mostar (Kurazhodzova Turbina, muška hiša, stari most, spomenik NOB) - Počitelj (oblika) - Metković - Trogir (območje vrta) - Dubrovnik (270 km)
3. dan: Dubrovnik (Princ'ski namostan, Gunduličev grob, lekarna, Veliki stolp, veliki obšjak, urni stolp, palača Španza, Dominkova ulica, Narodni muzej, Kraljeva palača, katedrala, Akvarij, Pomorski muzej, Trg poveljstva, Ivana, Gunduličev spomenik, obzidje, Trg poveljstva, Lokrum)
4. dan: Dubrovnik - Zlati (gorovnica Račićev) - Kotor (posledice potresa) - Njegoš (Njegoševa ruševina hiša) - Lovćen (Njegošev mavzolej) - Dubrovnik (Bijele, Narodni muzej, samostan) - Titograd (200 km) variantna: Kotor - Budva - Skadarsko jezero - Cetinje
5. dan: Titograd - Samostan Morača v kanjonu Morače - Kolašin - Rožaj (170 km) variantna: Titograd - Kolašin - Andrijevica - Čakov - Rayovska klijura - Počitelj
6. dan: Rožaj - Beč (Patriarhinja) - Dečani (cerkev) - Djakovica - Prizren - Tetovo (Zari - Izamija) - Gostivar - Navrovo - Sv. Jovan Bigorski (cerkev, lovska) - Ohrid - Ohrid (Cerkev sv. Sofije, Cerkev sv. Klimenta, trdnjava carja Samuela, Cerkev sv. Jovan Kanjo) (108 km) variantna: Rožaj - Titova Mitrovica - Priština - Utroševac - Tetovo
7. dan: Ohrid - Sv. Naum (cerkev) - Galičica - Rezen - Bitola - Stobi (antične

* dipl. geog., Izobraževalni center Sava, 64000 Kranj, Škofjeva ulica 6, glej izvleček na koncu Obzornika

4. Zaključek

Avtor tega prispevka se zaveda, da je postopek priprav na ekskurzijo po Jugoslaviji večini bralcev poznan. Zaveda se, da ni z napisanim odkrival novosti v stroki. Meni pa, da doslej še ni bilo podobnega sestavka v katerikoli strokovni reviji. Namreč takega, ki bi na enem mestu v dokaj poljudni obliki podal napotke, kako izpeljati priprave na v učno-vzgojnem programu srednjih šol obvezne ekskurzije po Jugoslaviji. Pričujoča razmišljanja naj služijo za orientacijo predvsem geografom, ki so najpogosteje zadolženi, da izpeljejo takšno ekskurzijo. Pri tem naj navodil ne berejo kot evangelij, ali se jih dobesedno držijo, temveč naj pri tem razvijajo sebi in učencem lastne metode tako v izvedbi kot organizaciji ekskurzije. Avtorja bi veselilo, najbrž pa tudi vse geografe, izvedeti kaj več o izkušnjah posameznih učiteljev z organiziranjem tovrstnih ekskurzij. Priložnost bi se lahko ponudila na enem od naslednjih srečanj v okviru Ilesičevih dni.

3.4. Zaključek potovanja

Kljub že nekaterim učiteljski analizi ekskurzije zadnjega dne potovanja naj učenci in učitelj pripravijo za shtednino učno uro, ki je bodaj vsebinsko povezana v šolskem razredu. Planirajo naj še nekaj dni po ekskurziji, ko bodo vrnili že urejeni, tekst prebrskani ekskurzijski pripravili, hlastni material razvit in urejen ter fotografije na pločih razstavljene za učno uro. Na učno uro je obseval pomembnejša vprašanja in jih učencem razložil v taki hihi, da jih bodo še dolgo ohranili v spominu. Temu namenu naj sledi vsa varozna publikacija, za katero naj bo odgovoren sam učencem, ki pri tem naj učitelj z nasveti in eventualno tudi materialno pomočjo (papir, razpisovalni aparat), stali ob strani.

Drugi cilj učne ure, ki naj bi v glavnem shtednina doživljanja ne ekskurziji, pa naj bi opredelil uspešnost ali neuspešnost izvedbe in poteka ekskurzije. Osnovne misli, pohvale in kritiko naj najprej izrečejo učenci. Njihove misli naj učitelj poskuša kanalizirati: povedo naj, kakšno so se jim zdele pedagoške metode, uporabljene pri pripravah in izvedbi ekskurzije, orijejo naj dobre in slabo zastavljene učno-vzgojne amovne (koliko so se na ekskurziji naučili in kaj spoznali), superirajo naj boljše orijeje v organizaciji in izvedbi ekskurzije. Poskusa naj se izognu (kar je krivec za ovmamljanje).